

gruwel wordt bedreven, als de vorst van Frankrijk in den Bartholomeusnacht zijn volk heeft aangedaan.

Zooewel goddelijk als menschelijk recht kan derhalve den opstand tegen den koning niet alleen rechtvaardigen, maar eischen. Niet de kerk — zoo leert de anonymus Junius Brutus — maar het volk heeft het recht in opstand te komen tegen goddelooze voorschriften van den koning, en kan dit recht uitoefenen door middel der standen. Want de souvereiniteit des volks verjaart nooit.

HOOFDSTUK VII.

De afzwering van den spaanschen koning door de Staten-Generaal.

Door geschriften als de in het vorig hoofdstuk genoemde, werd, vooral onder de hugenoten in Frankrijk en door hen in geestverwante kringen, meer en meer voedsel gegeven aan de meening, dat een volk, hetwelk door zijn vorst wordt getiranniseerd, het recht heeft hem de gehoorzaamheid op te zeggen. In verschillende landen van Europa, en ook in de Nederlanden, won de overtuiging veld, dat, waar de vorst er is door den wil des volks, dit de bevoegdheid heeft zich te onttrekken aan zijn gezag, wanneer dit verderfelijk voor het volk wordt. Dit nu geschiedt, wanneer hij zich niet stoort aan zijne privilegies en vrijheden, en in plaats van deze te ontzien, zijn volk als een slavenvolk behandelt.

Onder den invloed van overwegingen als deze zijn onze vaders er toe gekomen om ten slotte tot de aanstelling van een nieuwen landsheer en de afzwering van Philips over te gaan.

Prins Willem had dit recht reeds vroeger ontleend aan de joyeuse entrée van Brabant en aan de theorie van de oorspronkelijke volkssouvereiniteit. Wat het recht van verzet tegen den vorst betreft, stond het voor Willem van Oranje al in het begin van den oorlog vast, dat de joyeuse entrée van Brabant daartoe de vrijheid gaf. Hij had hierbij het artikel op het oog, waarin uitdrukkelijk wordt gezegd, dat zoo de vorst de privilegies schendt, de onderdanen noch aan hem noch aan zijne opvolgers eenige gehoorzaamheid verschuldigd zijn ten aanzien van wat zij behoeven of wenschen, tot op het oogenblik dat zij hun fout hebben hersteld. Reeds Wenzel en Johanna hadden in 1356 als landsvorst en landsvorstin deze bepaling bezworen; na hen hadden hertog Anthonis het in 1406, Philips I in 1427, Philips de goede in 1430; Karel de stoute in 1467, Philips de schoone in 1494 en Karel V en Philips II in 1549 gedaan ¹⁾. Onder Philips den goede was er nog aan toegevoegd, dat

¹⁾ Placcaten ende Ordonnantien van de Hertoghen van Brabant, Prinsen van deze Nederlanden, 't Hantwerpen 1648, bldz. 128—210.

hetgeen tegen de privilegies in gedaan was, geenerlei waarde zou hebben, en onder Philips den schoone dat „terstont allen Officieren, gestelt ter contrarie der Incomst sullen verlaten syn”. Hierop had ook Philips II den eed gedaan.

Ongetwijfeld gaven de daden van Philips aan Brabant recht van verzet, omdat zij eene schending waren van de haar toegekende privilegies. Men kan echter verschillen over het antwoord op de vraag of het brabantse charter aan Brabant het recht gaf tot het plegen van *actief* verzet tegen den landsheer. Het spreekt vanzelf dat men aldaar, ten gevolge van de houding van den koning, niet meer verplicht was hem als heer tot steun en raad te zijn, hetzij waar het bieden van militaire hulp hetzij waar het geven van adviezen in staatszaken betrof. Uitdrukkelijk toch zeide het charter dat men in zulk een geval geene gehoorzaamheid behoefde te toonen met betrekking tot hetgeen de vorst behoefde of wenschte. Veilig kon men zich derhalve onttrekken aan de diensten, die de vorst voor zijn persoon of voor de uitoefening van zijn vorstelijk gezag begeerde. Maar minder gemakkelijk is het antwoord op de vraag of het charter het recht gaf tot daadwerkelijk verzet. Men was gewoon dit er uit af te leiden. Vandaar de tegenzin der vorsten tegen dit gedeelte van het charter; zij zagen er een soort provocatie tot opstand in. Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat Karel V ernstige pogingen in het werk heeft gesteld om dit artikel geschrapt te krijgen „omdat het gemakkelijk aanleiding kon geven tot oproer en opstand”. Dit gelukte echter niet, hoewel de staten eene weinig ter zake dienende verklaring gaven van het strijdpunt, waarom het hier ging ¹⁾.

Het is derhalve begrijpelijk dat de prins zich, reeds tijdens het bewind van Granvelle, ook op grond van de joyeuse entrée, op het standpunt plaatste, dat een volk, hetwelk door zijn vorst wordt getiraniseerd en mishandeld, het recht heeft tot feitelijk verzet. En getiraniseerd en mishandeld werd het nederlandsche volk steeds meer. De prins had dan ook in het verdere beloop van den vrijheidsoorlog geen woorden genoeg om dit kwaad te brandmerken. Niet alleen handelde men van spaansche zijde in strijd met de privilegies, maar hij noemde hetgeen geschiedde, contractbreuk, eedverzaking, ja, in strijd met alle goddelijke en geschreven wetten. Wat Philips deed, was zelfs in strijd met de natuur ²⁾. En in plaats van zich nu als een goed vorst tot beter te laten raden, sloeg hij alle waarschuwingen in den wind en holde hij voort

¹⁾ Mémoire sur l'ancienne constitution brabançonne etc. par Edmond Poulet in de Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l'academie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, Tome XXXI 1862—1863 bldz. 362—375.

²⁾ Bor, Bijvoegsel v. authentieke stukken bldz. 122, op het 4e Boek bldz. 255; dito Bijvoegsel bldz. 7, op het 4e Boek bldz. 227.

op den weg der gruwelijkste dwingelandij¹⁾). Maar daarmede was dan ook voor Oranje het oogenblik gekomen, dat ieder vaderlander verplicht was den koning te wederstaan. De prins vroeg nu niet meer of de bepaling van het brabantische charter al of niet van toepassing was buiten Brabant, hij kwam eenvoudig voor de rechten van een volk op, dat door zijn vorst wordt gemarteld. Hij herinnert de staten-generaal er aan, dat zij zich voor God en menschen zullen hebben te verantwoorden omtrent hetgeen zij, als door het volk gekozen, om zijne vrijheid te handhaven en tegen verdrukking te beschermen, gedaan hebben om metterdaad hiervoor te waken²⁾. Zelf schorst hij uitdrukkelijk zijne gehoorzaamheid aan den koning en grijpt hij naar de wapens³⁾. Bovendien roept hij alle onderdanen op om hun goed en bloed te offeren op het altaar des vaderlands. Hij eischt dat geweld tegenover geweld worde gesteld tot het herwinnen der vroegere vrijheid⁴⁾. En zoo zeker is hij van zijn recht, dat hij bij dit werk de hulp inroept van den barmhartigen God „die aller bloeddorstige tyrannije vijand is”⁵⁾. In geheel deze houding schemert de theorie door dat de vorst er is om het volk en niet het volk om den vorst.

Langzamerhand is ook 's prinsen vertrouwde, Marnix van St. Aldegonde, die bij de afzwering van den koning zulk een gewichtige rol speelde, niet alleen op dit standpunt gaan staan, maar heeft deze dat standpunt in geschrifte krachtig verdedigd. Eerst ging hij in zijne gehoorzaamheid aan den koning zoo ver, dat hij er bij den prins op aandrang toch vooral tegenover dezen te doen blijken, dat hij aan de majesteit van den vorst in niets afbreuk wilde doen. Maar meer en meer ging hij van lieverlede tot het gevoelen van Oranje over. Ook voor hem wordt het charter van Brabant in dezen van groote beteekenis, vooral omdat het niet alleen aan de staten in het algemeen, maar aan ieder, die overtuigd is dat de vorst de wetten en de rechten van het land schendt, vrijheid geeft den koning alle eer en gehoorzaamheid te weigeren, zoolang hij zijn fout niet heeft erkend en verbeterd, en hij niet in alles heeft voldaan aan wat door de wetten en ordonnanties is voorgeschreven. Later ging hij zelfs zoo ver van te verklaren, dat een vorst, die zóó handelt, daardoor vanzelf vervallen is van zijne waardigheid. Daartoe is niet eens meer eene officieele, formeele daad noodig. Zijne ongeschiktheid voor eenig ambt in den staat is er door bewezen⁶⁾. Ook de adel

¹⁾ Bor, Bijvoegsel v. authentieke stukken bldz. 10, op het 4e Boek bldz. 227.

²⁾ Bor, 1e Boek bldz. 748.

³⁾ Bor, 4e Boek bldz. 223.

⁴⁾ Bor, 4e Boek bldz. 255.

⁵⁾ Bor, 4e Boek bldz. 254.

⁶⁾ Oeuvres de Ph. de Marnix de St. Aldegonde, Ecrits politiques et historiques bldz. 134.

is niet langer gehouden goede en loyale diensten aan zulk een vorst te bewijzen ¹⁾. Het volk heeft het recht zich tegen hem te keeren — en hem af te zetten.

Marnix houdt zich echter met nadruk aan de voorwaarde dat de koning de wetten en de rechten van het land schendt. Men mag zich dus niet tegen hem keeren of hem afzetten, als hij de ware religie niet belijdt. Hierop laat hij evenwel ééne uitzondering toe, namelijk het geval, dat de vorst zijne roomsche gezindheid zoo ver drijft, dat hij tot elken prijs de ware religie wil uitroeien en met het rijk van Christus alle vrijheden wil vernietigen ²⁾. In Marnix' gedachtengang heeft men van een man als Philips te vreezen, dat hij tegelijk met de uitroeiing van den waren godsdienst de vernietiging der landsvrijheden doet gepaard gaan. Want de eerste vrijheid hangt voor Marnix onmiddellijk met deze laatste samen; de onderdrukking der eerste is de vernietiging van de laatste. Om deze dubbele reden is dan ook de opstand tegen en de afzwering van Philips gewettigd.

In de acte van afzwering komt echter alleen het punt van de landsvrijheden, waaronder ook vooral de godsdienstvrijheid wordt verstaan, naar voren. De argumentatie in de afzweringsacte is in hoofdzaak deze, dat de onderdanen niet geschapen zijn ten behoeve van den vorst om hem in alles wat hij beveelt, hetzij het goddelijk of ongoddelijk, recht of onrecht is, onderdanig te zijn en als slaven te dienen, maar dat integendeel de vorst is geschapen ter wille van de onderdanen, zonder wie hij geen vorst is, met het doel hen met recht en reden te regeeren, te bewaren en te beschermen. Wanneer hij evenwel het tegendeel doet en zijne onderdanen verdrukt, hun de oude vrijheid en privilegies ontnemt en hen als slaven behandelt, is hij geen vorst meer, maar een tiran, die door de staten van het land mag afgezworen en door een ander vervangen mag worden. Te eer mogen zij dit doen, wanneer zij alle mogelijke middelen hebben aangewend om zulk een vorst tot beter inzicht te brengen en niets heeft gebaat. Want het gaat hier niet alleen om hunne eigene vrijheid, maar ook om die hunner vrouwen, kinderen en nakomelingen; eene vrijheid, die vooral hier te lande moet worden gehandhaafd, omdat de vorsten de privilegies en gewoonten bij hun komst hebben bezworen, en zij ook alleen op deze voorwaarde als vorsten aangenomen zijn.

Na deze algemeene inleiding wordt het zondenregister van Philips in bijzonderheden vermeld en worden al de ellenden opgesomd, die zijn verschillende landvoogden over deze landen hebben gebracht, om te eindigen met de conclusie, dat de staten, door den uitersten nood gedwongen, ipso jure den koning van Spanje vervallen verklaren van zijne heerschappij, gerechtigheid en erfenis

¹⁾ Oeuvres de Ph. de Marnix de St. Aldegonde, Ecrits politiques et historiques bldz. 84.

²⁾ Groen v. Prinsterer Archives dl. VII bldz. 278, 279.

dezer landen en ieder ontslagen achten van den eed hem als zoodanig gedaan. Tevens deelen zij mede, dat zij zich onder de heerschappij hebben geplaatst van den hertog van Anjou „op sekeren conditien en poincten met sijne Hoogheid aengegaen en gesloten”. Zoolang deze afwezig was, zouden de staten-generaal, aan welke Matthias werd gezegd het gezag te hebben „geresigneert”, zelf als bestuur dezer landen optreden, in afwachting van de benoeming van een „Hooft en Landraad”. Alleen zouden Holland en Zeeland als te voren door den prins van Oranje en hunne staten worden geregeerd. De theorie, dat de vorst er is om het volk en niet het volk om den vorst was door de staten-generaal in een daad omgezet. Philips was hun soeverein niet meer. Over zijne nakomelingen en hunne rechten lieten de staten-generaal zich niet uit. Van hem en zijne handlangers wilden zij echter niets meer weten. De breuk met den spaanschen koning was volkomen.

HOOFDSTUK VIII.

De opdracht der soevereine opperhoofdigheid door de staten van Holland en Zeeland aan Prins Willem I, gepaard met hunne toenemende zelfstandigheid.

Al was bij het verdrag van Plessis-lez-Tours de hertog van Anjou tot „prince et seigneur” van de Nederlanden verheven, uitdrukkelijk hadden de staten van Holland, Zeeland en Utrecht daarbij de soevereiniteit van Oranje voor hunne gewesten gereserveerd. „Die van Holland en Zeland noch ook die van Utrecht waren gehelijk niet gezind om den Hertog als haren Grave en Heere aen te nemen . . . daerom hebben sy daer toe geensins willen verstaen dan onder expresse conditie datse souden blyven gelijkse jegenwoordelijk waren, so in het stuk van de Religie als andersins. Met het woord „andersins” verstonden zij „de souverainiteit”. „So veel als aengink de Munte, de contributiën tot onderhoudinge van d’oorloge, wilden sy hen wel metten anderen Provincien gemeen maken”¹⁾. In artikel 13 van het verdrag met Anjou werd uitdrukkelijk op die exceptie van Holland, Zeeland en Utrecht gedoeld. En bovendien werden in een schriftelijk stuk, dat door Anjou in 1580 werd afgegeven, nog eens afzonderlijk Oranje en zijne opvolgers in de rechte lijn door hem als sovereynen van Holland, Zeeland en Utrecht erkend. In het daarop volgende jaar werd deze verklaring herhaald en nog in 1582 betuigde Anjou dat het nooit zijn voornemen was geweest iets van de pacificatie van Gent af te doen en evenmin van „de belofte bij ons gedaen aan onsen beminden en liefsten neve den Prince van Orangien”.

¹⁾ Bor, dl. I bldz. 214.